

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΝΕΚΔΟΤΩΝ ΕΡΓΩΝ
ΤΟΥ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΥΠΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΛΑΟΥΡΔΑ

Εἰς τὴν μνημειώδη ἐργασίαν του περὶ τῶν λαογραφικῶν εἰδήσεων εἰς τὸ ἔργον τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου ὁ κ. Φαίδων Κουκουλὲς ποιεῖται λόγον καὶ περὶ τῶν εὐρισκομένων εἰς τὸν κώδικα Escorialensis Graecus V—10—II, ἀνεκδότων δὲ εἰσέτι ἔργων τοῦ ἐκλεκτοῦ αὐτοῦ ἱεράρχου¹. Παρακινήθεις ἀπὸ τὴν μνείαν ταύτην τοῦ κ. Κουκουλὲ ἐξήγησα καὶ ἔλαβον, μερίμνη τοῦ ἀρμοδίου ἐπὶ τῶν φωτογραφιῶν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Escorial κ. Tomas Magallon, πλήρες μικροφωτογραφικὸν ἀντίτυπον τοῦ ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ κώδικος, νομίζω δὲ ὅτι αἱ ἀκόλουθοι πληροφορίαι εἶναι χρήσιμοι διὰ τὸν μέλλοντα ἐκδότην τοῦ Εὐσταθίου :

Τὰ εἰς τὸν κώδικα αὐτὸν ὑπάρχοντα κείμενα ἔχουν ἤδη καταγραφῆ λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ Miller². Τοῦ Εὐσταθίου περιέχονται συνολικῶς 17 ἔργα, ἐπιπλέον δὲ καὶ συλλογὴ ἐπιστολῶν. Ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν τὸ εἰς Ἁγίον Δημήτριον ἐγκώμιον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Tafel, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδικος Basiliensis 46 (A. III. 20)³. Ἐξ ἄλλων ἔργων του, ἀποτελοῦντα πανηγυρικοὺς λόγους διὰ τὸν αὐτοκράτορα Μανουήλ, τὸν Ἰωάννην Δούκαν καὶ τὴν Ἄνναν, σύζυγον τοῦ Ἀλεξίου, υἱοῦ τοῦ Μανουήλ, ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Regel⁴. Ὁ πρὸς Νικηφόρον τὸν Κομνηνόν, ἔκγονον Νικηφόρου τοῦ Βρυεννίου, λόγος ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Kutz⁵. Οὕτω παραμένουν εἰσέτι ἀνέκδοτα ἑννέα ἐν συνόλῳ κείμενα, σωζόμενα, καθ' ὅσον γνωρίζω, εἰς αὐτὸν μόνον τὸν κώδικα. Ταῦτα ἔχουν ὡς ἑξῆς :

1. Fol. 26v—30v. Τοῦ ἀγιοτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κυρ. Εὐσταθίου, ὑπομνηστικὸν ἐπὶ ὑποθέσει τοιαύδε :

Inc. Διάκονός τις ἐκ τῆς αὐτῆς.

Des. Εἰ δ' οὖν ἄλλ' ὄπερ ἂν βουληθῆι ἐκ Θεοῦ ὀδηγούμενος.

1. Κουκουλὲ Φαίδωνος, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, τὰ λαογραφικά, Α', 1950, 11, 8.

2. Miller E., Catalogue des manuscrits grecs de la bibliothèque de l' Escorial, Paris 1848, 200—218.

3. Ἐκ τοῦ Tafel T. L. F., Eustathii Opuscula. Francof. a/M. 1832, ἀνετυπώθη εἰς PG. 136, 169—216.

4. Regel W., Fontes rerum byzantinorum, Petropoli I, 1892, 1—131.

5. «Βυζαντινὰ Χρονικά» 17, 1910, 288—322.

2. Fol. 34₂—37₂. Τοῦ αὐτοῦ λόγος ἀναγνωσθεῖς ἔξω τῆς μεγαλωνύμου πόλεως Θεσσαλονίκης, ἐν τῷ θείῳ ναῷ τοῦ μυροβλύτου κυρ. Νικολάου, ἐπ' αὐτῇ τῇ θήκῃ τοῦ λειψάνου τοῦ ἐν αἰοδίμῳ τῇ μνήμῃ πανιερωτάτου Ἀθη-
ῶν τοῦ ὑπερέτιμου, ὅτε εἰς τὴν μεγαλόπολιν ἀνεκομίζετο.

Inc. Ταχὺ μὲν ἡμῖν ἐπανήκεις, θειότατε ἀρχιερεῦ.

Des. μακαρισμοῦ σεσώσμεθα.

3. Fol. 37₂—44v. Τοῦ αὐτοῦ λόγος προεισόδιος τῆς ἀγίας τεσσαρακοστῆς.

Inc. Ἀγωμεν ἐντεῦθεν εὐαγγελικὸς ὁ λόγος.

Des. Ἐν Θεῷ τῷ ὑπὸ πάντων ὑμνητῷ εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

4. Fol. 46₂—48v. Τοῦ αὐτοῦ, ὅτι μὴ δυνατὸν ἔνα τιὰ φίλοις χρῆσθαι κατ' ἦθος ἐναντιουμένοις.

Inc. Οὐκ ὀλίγοις τῶν ἄρτι καὶ καθ' ἡμᾶς.

Des. Ὅτε ποτε διεφέρετον ἀγάπη καὶ φιλία ἐκθήσεται.

5. Fol. 55₂—56v. Τοῦ Θεσσαλονίκης κυρ. Εὐσταθίου, βαρυνθέντος ὅτι ὁ λαὸς ὠκνησεν εἰς τὴν ἐν τῇ καταρχῇ τοῦ ἐνιαυτοῦ λιτήν.

Inc. Ὁνειδισμόν προσεδόκησεν ἡ ψυχὴ μου καὶ τάλαιπωρίαν.

Des. Ἐξ ὁποίου ἂν στόματος ὁ τοιοῦτος λόγος προέρχηται.

6. Fol. 56v—60v. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ «Κύριε ἐλέησον» σκέψεις ἐν δυαὶ πύσεσι καὶ σχεδίῳσιν διὰ τινα παρὰ τὸ δέον ἔριστικόν.

Inc. Εἴ καὶ ἀσχύνομαι φλέβα ρεύματος.

Des. πολύγνωνον καὶ ἐκ παντὸς τρόπου πολύφωνον.

7. Fol. 157₂—164v. Τοῦ αὐτοῦ λόγος εἰς τὸν ἀγιώτατον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην κυρ. Μιχαὴλ τὸν τοῦ Ἀρχιάλου, ἀναγνωσθεῖς κατὰ τὴν μνήμην τοῦ δικαίου Λαζάρου, καθ' ἣν ἀναγινώσκειν ἔθος τοῖς ρήτορσιν ἐν τῷ πατριαρχείῳ.

Inc. Εἴπερ τιγὶ τῶν ἀπάντων μεγίστοις.

Des. Ἐφ' ὕδατων ἀναπαύσεως ἐκτρεφοίμεθα.

8. Fol. 164v—178v. Τοῦ αὐτοῦ λόγος εἰς τὸν ἀγιώτατον καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην κυρ. Μιχαήλ.

Inc. Οὐ πρό πολλοῦ, ὦ σύλλογος.

Des. τοιοῦτον σὲ κατέπεμψεν ἡμῖν ἀγαθόν.

9. Fol. 196v—198v. Τοῦ λογιωτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, ὡς ἐν ἡθροποιῖα: οἷους ἂν εἶπε λόγους ὁ μοναχὸς Νεόφυτος ὁ Μωκησοῦ, ὅτε τῇ ἐπαύριον μετὰ θάνατον τοῦ πολλὰ εὐεργετήσαντος αὐτὸν ἀγιωτάτου πατριάρχου κυρ. Μιχαήλ τοῦ Ἀρχιάλου, λουόμενος ἀφηρέθη ἔξ ἀποστολῆς τοῦ μεγάλου οἰκονόμου τοῦ Παντεχνῆ τὸ ἔξω στρώμα καὶ τὰ ἱμάτια καὶ τὰ λοιπὰ, τὰ ἀστείως αὐτίκα δοθέντα πτωχαῖς.

Inc. Ἀνεξίκακε σῶτερ ἀνέχου μὴ καί.

Des. ἢ οἴκαδε ἢ ἄλλ' ἐς βάρανθρον.

Ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν τὸ θέμα τοῦ τρίτου ὁ Εὐστάθιος τὸ ἔχει διαπραγ-

ματευθῆ εἰς ἄλλους τέσσαρας λόγους του, σωζομένους εἰς τὸν κώδικα Basiliensis 46 (A. III. 20) καὶ δημοσιευθέντας ὑπὸ τοῦ Tafel τὸ 1832. Οἱ τίτλοι, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῶν λόγων αὐτῶν ἔχουν ὡς ἑξῆς: 1) *Λόγος προεισόδιος τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς, διορίζων προσευχὴν ἔμφορον καὶ ἀμνησίκακον*: Inc. *Ἐναγχος ἐπὶ γλώσσης φέρων, ὦ ἀδελφοί... Des. εἰς δόξαν αὐτοῦ, παραγάθου ὄντος καὶ φιλοψύχου καὶ δι' αὐτὸ εὐλόγητοῦ εἰς τοὺς αἰῶνας.* 2) *Λόγος προεισόδιος τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς*: Inc. *Εὖ οἶδα, ὅτι ἐμπορίας χάριν πνευματικῆς, ὦ ἀδελφοί... Des. καὶ οὕτω τὰ πρῶην ἡμῖν ἐμπολιτεύσει ἀγαθὰ εἰς δόξαν αὐτοῦ καὶ αἴνεσιν τὴν εἰς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.* 3) *Λόγος προλαληθεῖς τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης τεσσαρακοστῆς, ὡς ἔθος.* Inc. *Μακάριος ὁ ποιήσας καὶ διδάξας... Des. Χάριτι τῆς πάντων κυριευούσης παραγιωτάτης Τριάδος, ἧ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.* 4) *Λόγος προεισόδιος τῆς ἁγίας τεσσαρακοστῆς.* Inc. *Οὐκ εὐπορῶ συνιδεῖν, ὦ ἀδελφοί... Des. δι' ἀγαθότητα συνουσιωμένην αὐτῷ πρὸ αἰῶνων καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας*¹. Ἐκ τῆς παραθέσεως αὐτῆς τῶν ἀφορώντων εἰς τοὺς τέσσαρας ἄλλους λόγους περὶ τοῦ ἰδίου θέματος στοιχείων εἶναι φανερὸν ὅτι ὁ εἰς τὸν κώδικα τοῦ Escorial εὐρισκόμενος λόγος εἶναι ἀνεκδοτος. Τοιουτοτρόπως ἐν συνόλῳ ἔχομεν πέντε λόγους τοῦ Εὐσταθίου περὶ τεσσαρακοστῆς, ἐκφωνηθέντας κατὰ διάφορα ἔτη τὴν πρώτην Κυριακὴν τῶν νηστειῶν. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι σαφές ἐκ τῆς λέξεως «προεισόδιος», δι' οὗ χαρακτηρίζεται ἕκαστος ἐκ τῶν λόγων αὐτῶν. Σημειωτέον ὅτι ἕξ λόγοι περὶ τεσσαρακοστῆς φέρονται καὶ μεταξὺ τῶν Κατηγήσεων τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου. Οἱ λόγοι ὅμως αὐτοὶ δέον νὰ ἔχωσιν ἐκφωνηθῆ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὅλοι, εἰς ἕκαστος ἕξ αὐτῶν καθ' ἕκαστην ἐκ τῶν Κυριακῶν τῆς τεσσαρακοστῆς².

Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἔχουν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τὰ ὑπ' ἀριθμοὺς 6 καὶ 7 ἔργα, τὰ ὅποια εἶναι λόγοι ἀπευθυνόμενοι πρὸς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ (τὸν Γ', τὸν ἐπιλεγόμενον τοῦ Ἀγχιάλου). Οἱ λόγοι αὐτοὶ δέον νὰ ἔχωσιν ἐκφωνηθῆ μεταξὺ τῶν ἑτῶν 1169 καὶ 1177, ὅτε ὁ Μιχαὴλ εὐρίσκετο ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ δὴ πρὸ τοῦ 1175, ἔτος τῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ Εὐσταθίου ἐν Θεσσαλονίκῃ³. Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι προσφώνησιν Μιχαὴλ τοῦ Χωνιάτου πρὸς τὸν αὐτὸν πατριάρχην Μιχαὴλ ἐδημοσίευσεν ὁ Λάμπρος ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω κώδικος τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Escorial⁴.

1. Patrologia Graeca, 185, 561—728.

2. Δουβουινιώτου Κ., Αἱ ἀνεκδοτοὶ κατηγήσεις τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτου. «Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» 3, 1928, 17 κ. ἑξ.

3. Περί τοῦ Μιχαὴλ: Γεδεῶν Μ., Πατριαρχικοὶ πίνακες, Κωνσταντινούπολις s. a., 365—368.

4. Λάμπρου Σπυρ. Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, τὰ σωζόμενα. Ἀθῆναι 1879—80, 1, 72—92.

Τὸ δεύτερον κατὰ σειράν ἀνέκδοτον ἔργον φέρει τὴν ἀκόλουθον ἐρμη-
νεϊαν εὐθύς μετὰ τὸ τέλος τοῦ τίτλου:» «*Μικτός δὲ ὁ λόγος καὶ οὔτε μονω-
δικὸς ἀκράτως, οὐ γὰρ ἔπρεπε τὸ τοιοῦτον εἶδος εἰς ἀκέραιον, οὔτε τῷ Κομνηνῷ,
οὔτε τῷ γράφαντι καὶ οὐδὲ πρὸς ἐπιτάφιον ἐντελῶς διασκευασμένους διὰ τὸ
ἀμελέτητον, κεκραμένος δὲ ἐξ ἀμφοῖν καὶ μονωδικῶς μὲν παθαινόμενος,
ἐπιταφίου δὲ νόμφ ἐστὶν αἷς τῶν πράξεων ἐλλαμπόμενος καὶ τοῦτο μετὰ
γοργότητος. Εἰ δέ τινα καὶ ἄλλα μεσολαβεῖται τῷ λόγῳ, μέθοδος ἰδία τοῦ
γράφαντος, χαίροντος τῇ ἰδίᾳ ταύτῃ ὡς τὰ πολλά». (Ὁ μητροπολίτης τῶν
Ἀθηνῶν, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν ἀναφέρει ὁ Εὐσταθίος, εἶναι βεβαίως,
ὡς ἰσθῶς εἶκασεν ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Νικόλαος ὁ Ἀγιοθεοδωρίτης
ἀποθανὼν τὸ 1175. Συνεπῶς ὁ λόγος τοῦ Εὐσταθίου δέον νὰ ἔχη γραφῆ
ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν αὐτήν. Σημειωτέον ὅτι διὰ τὸν ἴδιον μητροπολίτην
Ἀθηνῶν Νικόλαον τὸν Ἀγιοθεοδωρίτην ἐγκώμιον ἔγραψε καὶ ὁ Εὐθύμιος
Τορνίκης, τοῦ Εὐσταθίου ὅμως ὁ λόγος παρέχει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ
τὰς περὶ Ἀθηνῶν πληροφορίας τὰς ὁποίας περιέχει¹.*

Τὰ ὑπ' ἀριθμὸν 1, 4, 5 καὶ 6 εἶναι ρητορικαὶ ἀσκήσεις ἐνδιαφέρον θὰ
ἔχη ἢ μελέτη τῶν προκειμένου νὰ γραφῆ ἱστορία τῶν περὶ ρητορικῆς θεω-
ριῶν τῶν Βυζαντινῶν. Οἱ νεκρολογήσαντες τὸν Εὐσταθίον Μιχαὴλ Ἀκομι-
νάτος² καὶ Εὐθύμιος Μαλάκης³ ἐξαίρουν διεξοδικῶς τὴν ἱκανότητα τοῦ μη-
τροπολίτου Θεσσαλονίκης ὡς ρήτορος καὶ ὡς διδασκάλου τῆς ρητορικῆς,
πλουσιώτατον δὲ ὕλικόν παρέχουν αἱ ἐρμηνευτικαὶ τοῦ συμβολαὶ εἰς τὸν
Ὅμηρον. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, κατὰ τὸν τύπον τῆς μνημειώδους συμβολῆς
τοῦ κ. Φαίδωνος Κουκουλῆ διὰ τὰ «λαογραφικὰ» τοῦ Εὐσταθίου, νὰ ἐπιχει-
ρηθῆ παρομοία συμβολὴ καὶ διὰ τὰ «αἰσθητικὰ» στοιχεῖα εἰς τὸ ἔργον του.
Κατὰ τὴν ἔρευναν αὐτὴν ἀξιόλογον ὕλικόν θὰ παράσχουν καὶ αἱ τὸν κώδικα
τοῦ Escorial συνοδεύουσαι τινὰ τῶν ἔργων τοῦ Εὐσταθίου παρατηρήσεις, εὐ-
θύς μετὰ τὸν τίτλον. Οὔτω, πλὴν τοῦ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 2 ἔργον παρεχομένου
σημειώματος, καθ' ἃ ἀνωτέρω, τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 4 ἔργον εὐθύς μετὰ τὸν τίτλον
φέρει τὰ ἐξῆς: «*περιάγεται δὲ ὁ λόγος κατὰ μελέτην θέσεως, πλὴν ὅσον ἐστὲ-
ρηται τοῦ προοιμιακοῦ κεφαλαίου τῆς ἐφόδου, διότι οὐκ αὐτόχρομα θετικὸν ἐστὶ
γύμνασμα*», τὸ δὲ 9 φέρει ὡσαύτως: «*Ἡ δὲ μέθοδος ἐξήλλακται πρὸς τὴν
ἀληθῆ ἠθοποιῖαν οὐ γὰρ ἐστὶ σκοπὸς νῦν αὐτῷ, τοῦτο τὰ εἰκότα μόνον εἰ-
πεῖν, ἀλλὰ καὶ σκῶψαι τὸν ἀσυνείδητον, διὸ καὶ πλάττεται ὁ μοναχὸς λέγων
καθ' ἑαυτοῦ, ἐπεὶ καὶ τοῦτο πολλὰκις εἰκός, φανερώς δὲ οὐδέν τι παχὺ καὶ
αὐθαδὲς ἀπερικαλύπτως λέγεται διὰ τὴν τῶν προσώπων ποιότητα τοῦ τι λέ-*

1. Παπαδοπούλου Κεραμεύς Ἀθ., Ἀθηναϊκά ἐκ τοῦ β'. καὶ γγ' αἰῶνος.
«Ἀρμονία» 3, 1902, 216—224.

2. Tafel T. L. F., De Thessalonica eiusque agrò. Berolini 1839, 369—392.

3. Tafel. ἐνθ. ἀν. 394—400.

γοντος. Οὐ γὰρ ἄν τις ἑαυτὸν ἐξ ὀρθοῦ ὑβρίζη καὶ τοῦ πλαττομένου δὲ τὴν ἠθοποιΐαν· οὐ γὰρ ἔπρεπε τῷ τοιούτῳ πάνυ λαλεῖν ἐντιράπελα».

Ὁ κῶδιξ Escorialensis Graecus V—II—10, ὁ ὁποῖος περιέχει τὰ ὡς ἄνω ἀνεκδοτα ἔργα τοῦ Εὐσταθίου, ἔχει περιγραφῇ ἐπανελημμένως ὑπὸ παλαιογράφων καὶ ἐκδοτῶν διαφορῶν ἄλλων ἐν αὐτῷ εὐρισκομένων κειμένων¹. Οὐδεμία βεβαίως ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι παλαιογραφικῶς ὁ κῶδιξ ἀνήκει εἰς τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ 13 αἰῶνος· τοῦτο ἔχει διαπιστωθῆ πρὸ πολλοῦ. Διὰ τῆς δημοσιεύσεως ὅμως εἰς τὸ «Byzantion» φωτοτυπίας τοῦ κώδικος Basiliensis 46 (A III 20)², περιέχοντος ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἔργα τοῦ Εὐσταθίου, γίνεται νομίζω διὰ πρώτην φοράν φανερὰ ἡ ἀμοιβαία σχέσις ἀμφοτέρων τῶν κωδίκων. Αἱ ὑπάρχουσαι μεταξὺ των διαφοραὶ εἶναι σημαντικαί· αἱ συντομογραφίαι ὅμως καὶ ἡ ἀνάμειξις κεφαλαίων γραμμάτων παρουσιάζουν τόσην ὁμοιότητα εἰς ἀμφοτέροισι τοῖς κώδικας, ὥστε νὰ μὴ ἀποκλείεται ἀμφότεροι νὰ εἶναι ἔργα τῆς ἰδίας χειρός, συντελεσθέντα ὅμως κατὰ δύο διαφορετικὰς ἐποχάς, τὸ μὲν Basiliensis 46 (A III. 20) εἰς νεαράν, τὸ δὲ Escorialensis V-II-10 εἰς ὄριμον ἡλικίαν. Τοῦτο ὅμως χρειάζεται λεπτομερεστέραν μελέτην.

1. Πρβλ. βιβλιογραφίαν εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Cohn, ἐν R. E. VI Eustathios, 1452—1489.

2. Maricq A., Le manuscrit d' Eustathe de Thessalonique. «Byzantion» 20, 1950, 81—87.